

de stærke personligheder i tidens erhvervsliv og politik, og over de ofte nye erhvervsorganisationer, deres interesser, strategi og styrke.

Efter gennemgangen af de langstrakte overvejelser og forhandlinger kan Wiemann Eriksen konkludere, at Udenrigsministeriet og Industrirådet fik en afgørende indflydelse på oprettelsen af oplysningsbureauet under Udenrigsministeriet i 1921, medens Grossereretsforeningen og især Handelsministeriet havde mindre vægt.

Den foreliggende bog er som en velunderbygget detailstudie med til at danne et sikrere grundlag for forståelsen af periodens organisations- og administrationsforhold og de involverede gruppers og enkeltpersoners opfattelser af forholdet mellem stat og erhvervsliv, men det overlades til læseren at drage videre konklusioner. Selvom det måske kan være forfriskende, at ikke enhver bog om et mindre emne sætter alle sejl til for at placere det i mange og store sammenhænge, havde det e.m.m. været naturligt, om forfatteren i betragtning af sin store viden om perioden havde været mindre tilbageholdende med perspektiverne.

Carsten Due-Nielsen

HELLE-MONETTE KLEIN OG KELD SØGAARD CHRISTENSEN: Husmandshjemmet.

Kultur og bevidsthed blandt jyske husmænd i 1930'erne. Landbohistorisk Selskab 1984. 104 s. 70 kr.

GUNNAR SOLVANG: Husmandsliv. En etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925–80. Landbohistorisk Selskab 1984. 268 s. Ill. 148 kr.

»Husmandshjemmet« og »Husmandsliv« bygger begge på specialeafhandlinger ved henholdsvis danskstudiet og etnologistudiet ved Københavns Universitet. Bøgerne har det til fælles, at de beskæftiger sig med husmandsbefolkningens livsforhold i det 20. århundrede, efter at husmandsbruget – økonomisk, socialt og politisk – var blevet en faktor i dansk landbrug. Begge søger de at afdække noget af det hverdagsliv, der levedes i de mange små hjem, under den organisationspolitiske overflade. I deres tilgangsvinkler er bøgerne imidlertid meget forskellige. Mens Klein og Christensen især har interesseret sig for hvilke holdninger og værdinormer der prægede husmandsbefolkningen i 1930'erne, har etnologen Gunnar Solvang så at sige gravet sig ned i et lokalområde, nemlig Rønhavekolonien på Als, hvor han har kortlagt 27 husmandsfamiliers livsforløb helt frem til 1980.

»Husmandshjemmet« var også titlen på de jyske husmandsforeningers blad, der i 1930'erne udkom i o. 10.000 eksemplarer. Forfatterne har udvalgt årgangene 1934–37, og har her specielt studeret de afsnit, der vedrører arbejde og fritid, hjem og familie. Især i de digte og sange, som lejlighedsvis tryktes i bladet hylledes egenskaber som flid og arbejdsomhed, sparsommelighed og en vis asketisk livsførelse i det hele taget, og forfatterne finder, at disse »dyder« stod i skarp kontrast til den virkelighed, der i 30'erne omgav husmandsbruget. Ikke blot levede mange husmandsfamilier på et meget beskedent eksistensgrundlag, ofte ringere end i hvert fald ufaglærte arbejdere i byerne. Mange husmandsbrug havde for lidt jord, og udstykningen af nye jordlodder kunne på ingen måde

dække behovet hos den store gruppe af landarbejdere, der da også i betydeligt omfang drog ind til byerne i håb om at skaffe sig arbejde. Når man alligevel i bladets spalter kunne læse om glæden ved arbejdet og livet på landet, samt lykken ved det lille husmandsbrug, er det derfor spørgsmålet om, hvorvidt dette skyldtes, at husmandsbevægelsen levede i fortiden – i en »usamtidig bevidsthed« – som forfatterne lidt nedladende hævder? Måske de netop følte, at de trods alt have fået »foden under eget bord« og derved erhvervet en social position, der distancerede dem fra landarbejderklassen! Endelig spiller det nok også ind, at en del husmandsfamilier havde familiemæssige rødder i gårdmandsfamiliernes rækker.

Holdningen til bylivet har forfatterne søgt at afdække gennem analyse af de to film »Storbyens blændværk« og »Mulden drager«, som produceredes i et vist samarbejde med husmandsforeningerne. Alene titlerne fortæller, at filmene havde et propagandamæssigt sigte: at afsløre storbyens fordærvedhed og farer samt påpege landlivets grundlæggende sunde væsen. Ikke mindst mulighederne for at erhverve en statshusmandslod gøres der meget ud af i den sidste film, hvor selveste formanden for Statens Jordlovsudvalg, Niels Frederiksen, optræder i forbindelse med Dragsholm-udstyknngen i 1937.

»Husmandshjemmet« er en lille velskrevet bog og dens iagttagelser er interessante, men spørgsmålet er dog, hvor vidtgående slutninger man med rimelighed kan drage af det anvendte kildemateriale? Der kunne sikkert også dengang være ganske langt mellem den ideologiske fernis, som den præsenteres i organisationsblade og på film, og så den jævne hverdag ude i husmandskolonien.

Her kommer Gunnar Solvangs bog så til hjælp. Undersøgelsen af Rønhavekolonien er et fortrinligt stykke lokalhistorie, en »case-study« i husmandsbevægelsens historie i de specielle sønderjyske rammer, der gjaldt efter genforeningen i 1920. Domænegården Rønhave på Als overtoges af staten og blev i 1925 udstykket i 27 jordrentebrug (efter 1919-lovene). Bogen følger nu de enkelte husmænd fra lodtrækningen om de enkelte lodder, over byggeriet, indkøb af redskaber og det ofte utrolige slid, der måtte præsteres i de første år. Pionergenerationen her kom overvejende fra arbejder- og håndværkerhjem, nogle havde været i tysk krigstjeneste. De var derfor gennemgående fattige og søgte at holde udgifterne nede ved bl.a. at deltage i byggeriet, hjælpe hinanden med markarbejdet (samspænd) og måtte i adskillige tilfælde derudover tage ekstrajobs ved mælkekørsel o.l. Både økonomisk og socialt udgjorde de en enhed, også i forhold til det øvrige sogn, der domineredes af gårdmændene og hvor i hvert fald nogle så skævt til de nye husmænd, som stillede krav om bl.a. skole m.m., hvorimod de ikke tilførte sognet noget væsentligt skattegrundlag. Koloniens hovedproblem var, at lodderne fra begyndelsen af var for små (5–6 ha) til, at en familie kunne leve af den, men trods gentagne henvendelse til Statens Jordlovsudvalg, skete der først i 1950 enkelte mindre udvidelser, ligesom man fik et militært område til fællesgræsning. 1930'ernes krise var hård ved husmændene. I 1931 havde kun 4 ud af de 27 betalt deres terminsydelser til tiden. Nogle solgte ud af besætningen, mens andre stiftede gæld, der enten blev tilskrevet hovedstolen eller afviklet ved akkord. Netop akkordordningerne kompliceredes ved, at det ofte var nærtstående slægtninge, som var kreditorer. For andre blev det et spørgsmål om ære! Når husmændene alle blev siddende, skyldtes det at jordrentebrugene var statsejendom, og derfor ikke kunne udpantes. Hertil kom, at pionergenerationens husmandsbrug havde en høj grad af selvforsyningsøkonomi.

I årene 1945–65 skete et gradvist generationsskifte. Det er tankevækkende at kun i 7 tilfælde blev husmandsbruget i familien ved søns eller datters (svigersøns) overtagelse. Var det mon sporene fra barndommen, der afskrækkede, eller var det et »tidens tegn«? De gamle fik en aftægtsordning og blev i de 7 tilfælde boende i en tregenerationsfamilie deres tid ud. I de øvrige tilfælde flyttede man til en passende bolig, ofte i nærheden af eller i Sønderborg. Som helhed var andengenerationen bedre stillet end pionererne. De fleste kom fra gårdmands- eller husmandshjem og var altså fortrolige med landbruget. Både aldermæssigt og geografisk blev spredningen større, omend de fleste stadig kom fra Sønderjylland. Det er derfor ikke mærkeligt, at det gamle og fastetablerede fællesskab, der de første årtier havde været en nødvendighed, nu gik i opløsning eller erstattedes af nye samarbejdsmonstre. Efterkrigstiden blev samtidig en tid med store forandringer i husmandsbrugets vilkår. Både den grå ferguson og en række tekniske hjælpemidler (bl.a. malkemaskinen og mejetærskeren) slog nu igennem, hvilket imidlertid accentuerede jordproblemet og atter tvang husmændene til at tage arbejde uden for landbruget, ofte som ufaglært arbejdskraft i Sønderborg. I begyndelsen af 60'erne begyndte den første nedlægning af husmandsbrug, mens naboer overtog jorderne ved forpagtning eller køb. Denne begyndende strukturudvikling forløb ikke uden interne konflikter, idet ikke al jord blev inden for koloniens rammer, men gled over på andre hænder. Som i den øvrige del af landet tiltog specialiseringen i kvæg-, svine- eller kornbrug, og både indmeldelsen i EF og skærpede krav fra mejeriet (mælketanke) fremmede denne udvikling. Også bygningsmæssigt skete der ændringer og udvidelser bort fra de oprindeligt ensartede hvidkalkede vinkelbygninger med de røde tage. Ved indgangen til 80'erne opregner forfatteren 5 typer af husmandsbrug i Rønhavekolonien: det alsidige husmandsbrug (kun 2!), det specialiserede brug (13), »pensionistbruget« (6), de brug hvor enten manden eller konen er fuldtidsbeskæftiget uden for landbruget (4) og endelig de brug, der beboes af ikke-landbrugere, d.v.s. byfolk som gerne vil bo på »landet« (4).

Solvangs bog er først og fremmest en empirisk undersøgelse. Foruden arkivalsk materiale og radiooptagelser har han været rundt i lokalområdet og interviewet de mennesker, bogen handler om. Både spørgsmålene og bearbejdningen af de mange svar viser forfatterens etnologiske baggrund; netop de mange figurer og diagrammer gør, at bogen ikke blot er læseværdig og gennem de mange billeder næsten personligt nærværende, men også velegnet til undervisning i husmandsbrugets historie i 20. århundrede. Så tilgiver man gerne forfatteren, at han undertiden forfalder til at gentage sig selv samt trangen til at bruge citater fra den etnologiske og historiske faglitteratur. Bogen er skam god nok i sig selv!

I præsentationen af bogen hedder det, at »Husmandsliv« også er et indlæg i samfundsdebatten om landbrugserhvervet og specielt husmandsbrugets strukturforandring. I så fald er det et forsigtigt indlæg, skønt bogen slutter med blichersk hjertesuk over de seneste årtiers hastige omformning og urbanisering af husmandskolonien og de øvrige små landsbysamfund. *Man* er blevet væk i den store kommune og *man* føler sig styret af *dem* inde fra byen, hedder det, og på den baggrund kommer de gamle dage måske for nemt til at blive lidt for gode, selv om de var hårde. Spørgsmålet er imidlertid om husmændene havde noget alternativ? Det lille familiedrevne husmandsbrug, man kæmpede for i begyndelsen af dette århundrede, fik på afgørende vis ændret sine forudsætninger i løbet af 60'erne og 70'erne. Bogen bliver derfor nok så meget en understregning af, at vilkår og

handlemuligheder er under stadig forandring, og at de valgmuligheder mennesker tror foreligger, ikke altid er så frie endda. Også på denne måde er »Husmandsliv« god at få forstand af, og bogen vil kunne læses af både læg og lærd med glæde og udbytte!

Torben Hansgaard

Lex Rechnitzer. Optegnelser af viceadmiral H. Wenck, kontreadmiral H. Rechnitzer og kommandør A. G. Topsøe-Jensen om tilblivelsen af Lov om Søværnet 1932. Udgivet af HANS CHR. BJERG. København, Marinehistorisk Selskab, 1985. 185 s. Ill. 136 kr., medlemspris 98 kr.

Hensigten med denne bog fremgår af forordet, hvor det hedder, at »Marinehistorisk Selskabs styrelse har fra første færd været interesseret i at få Wencks optegnelser udgivet og har investeret i klargøringen...«. Denne interesse er forståelig, thi set fra et marinehistorisk synspunkt er admiral Wencks redegørelse for de forhandlinger, der førte til forsvarslovene af marts 1932, hans egen afskedigelse og Rechnitzers udnævnelse, et næsten klassisk eksempel på, hvordan politiske partier kan ødelægge et forsvar ved at sulte det til døde gennem bevillingsmæssige nedskæringer. Det var partiet Venstre bistået af Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, der under verdenskrisens pres og påvirket af Folkeforbundets nedrustningsbestræbelser, sørgede for eksekveringen for at spare nogle millioner kroner på statsbudgettet. Det er fristende at drage paralleler fra denne situation til nutiden, og Selskabet er øjensynlig faldet for denne fristelse, skønt forholdene i 1932 og 1985 er forskellige. Vi har nu et internationalt militært samarbejde, der sætter grænser for, hvor langt Danmark kan gå ad nedrustningsvej, hvis det overhovedet vil være medlem af NATO.

Wencks redegørelse går fra den 3. september 1931 til den 2. april 1932 og er særdeles detailleret. Den var oprindelig ledsaget af genpartier af en række officielle skrivelser fra Wenck til marineministeriet og af diverse presseudklip. Alt dette er nu forsvundet og det samme gælder de originale optegnelser. Tilbage er kun en maskinskreven afskrift. De originale notater er formentlig blevet destrueret sammen med admiralens øvrige papirer i begyndelsen af 1950'erne af fru Wenck. Marinestabens historiske konsulent, overarkivar H. Chr. Bjerg, er af den opfattelse, at »meget tyder på, at afskriften i sin tid (dvs. 1943) er blevet foretaget til historikeren, dr.phil. Vilhelm la Cour, til brug for dennes udarbejdelse af det ... stærkt kritiske værk »Paa Vej mod Katastrofen I-III«. Denne formodning er dog ikke særlig sandsynlig. I sine erindringer har la Cour ikke nævnt Wencks optegnelser blandt kilderne til ovennævnte værk. Han omtaler i stedet kommandør Paul Ipsen, der »vejledede mig, hvad Flaaden angik«, og gav ham mulighed »for at lære Aktstykker at kende, der ikke forud havde været fremdraget for Offentligheden«. Dette tyder ikke på kendskab til Wencks optegnelser. Studerer man la Cours fremstilling af begivenhederne i 1931-32, vil man se, at han ikke direkte citerer Wencks redegørelse og kommentarer, men kun hans officielle skrivelser, der ikke blot findes i marineministeriets arkiv, men også i andre arkiver. For at give balance i tingene, som udgiveren siger det i forordet, har han gengivet viceadmiral Rechnitzers utrykte erindringer om årene 1931-32, der blev